

(Басы өткен санда)

Адамжүсіп. Бұдан байлай басқа да деректерде, бұрыннырақ жазылған материалдарда Мәшекен, Мәшіұр-Жүсіп (Мәшіұр Жүсіп) дегенде дефис қойып жазып жүрміз, бұл дегенміз казақ тілінің грамматикалық заңдылығын білмегендік емес, кейбір зерттеушілер М. Ж. Қөпееев деп шатастырып алғып жүргеннен кейін туған амалсыз шара еді. Сонда аты Мәшіұр, әкесінің аты Жүсіп, әкесінің әкесі Қөпей болып шығатының түсіндіре алмай-ақ қойдық. Сондықтан да Қызы Жибек, Ер Төстік, Үкіл Ішбайры т. б. калыптасқан дәстүрлі этиттерде дефис қойылмайтынын білеміз. Ал, ақынның ата-жөніне қатысты мәселе мүлдем басқа екендігін байқап отырған боларсыздар. Содан кейін, тағы бір ескертептің мәселе ертерек баспа бетін көрген мәліметтерде ақынның аты-жөніне қатысты қалыпты бұзбай сақтап сол күйінде жазып отырдық. Дегенмен, Адамжүсіп деп жазып, дағыланғанымыз жән.

Еліміздің Егемендік алуымен байланысты Адамжүсіп Қөпейұлының мол мұрасын зерттеуге кеңінен мүмкіншілік туды. Әсіреле, Елбасының қолдауымен басталған «Мәдени мұра» бағдарламасына орай, мәшіұртанушылар «Мәшіұр-Жүсіп шығармалары жинағының» 20 томдығын дайындаған, басып шығаруға дайын. Мәшіұр-Жүсіп (Адамжүсіп) артында 30 томдай мол мұра қалдырыды. «Қара месі» таусылмайтын қазына. Қазір мәшіұртанушылар ақынның шығармашылық лабораториясын әр қырынан қарастыруда. Осы

АДАМЖҮСІПТІҢ АТА-ТЕГІ

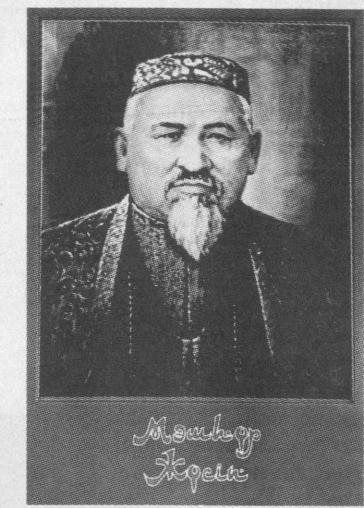
— дейді М. Жұмабаев. Гүн* — түріктің арғы атасы деп ақын ескертпе жасаған. Адамзат ойланғаннан бастап, өзін: қайдан тудым? калай жер бетіне пайда болдым? — деген мәнгілік сұрақ мазалап келді, әлі де мазалап келеді. Біз де бұл сұраққа жауап берे алмаспыз. Демек, Құранға жүгінеміз. Адам Ата топырақтан жаратылғаны әмбеге аян. Эйел ереккің қабыргасынан жаратылды дегенде де біреу сенеді, біреу сенбейді. «Оғыз қаған» әңгімесіндегі: «Оғыз қаған тәңірге жалбарының отырғанда қоктөн жарық келіп, оның ішінен бір қызды қөріп Оғыз қаған гашық болып, кейіннен сол қызы жүсүкті болып, үш ер бала көтөреді» — деген оқиғамен тығыз байланысы бар сияқты. Құн тіршіліктің иесі, жерге нәрін береді. Жан-жануар күннің сәулесін асыға күтеді. Абай: «Күн күйеу, жер қалықтық сагынысты, Екеуінің құмары сондай күшті», Адамжүсіп: «Аспан көк — байы, Жер — қалыңдық» — деп, білмей, көрмей ойжота айттып отырған жоқ, белгілі бір ақиқатқа жүтінгені анық қой. Одан кейінгісі есте жоқ есік заманда биологиялық жолмен аталақ, аналық ұрықтардың косылысы арқылы өрбігені хақ. Номада өркениетінің түбіне жеткен топан су болғаны да шындық. Әйтпесе, шежірен таратқанда ата саны ары кеткенде 34-35 атага дейін жетуін қалай түсіндіреміз. Одан арғысы бұлдырып. Акселей Сейдімбектің «Шежіре және үкіметтің деңгелесінде» дегендегі Есім хан осы — кісі. Әз Жәнібек мойыны бұрылмайтын, беті қайтпайтын жан болыпты сондықтан Өр Жәнібек аталаған. Тоқал арғынан екі Жәнібек шыққан, бі-

рі мынандай: **Жанарыстың** екі катыны болыпты. Бірде-бірінің бүшпағы қанамай, бізге күн көрү қайда, жас істі Баланы-ай деп, зарыбып, қамыбып жүрген күндерінде ойламаған жерден алты қожа кез келіп, қона қалыпты:

Ой, құдай-ай!
Берді ғой бала беретұғын,
Әулелер келді ғой.
Сыйынбасам маган серт,
Қолдамасаң саган серт,
Сарт болсаң садағам кет, -

— деп алтауына алты қой сойыпты. — Кір қондарыңды жуындар, аттарыңды сүйтіндар. Осы қойдың етін жеп тауыспай, сендерді жібермейміз деген екен. Сонда риза болған қожалар, — осы алтауымыздың да атын бердік, алты ұлға ата-ана боласыңдар деп баталарын берісіпти. Ол қожалардың аттары: Қарақожа, Аққожа, Ақтамбердікожа, Дарапожа, Смағұлжоға, Қасымжоға деген екен. Сонан соң қатындары буз бола бастап, бәйбіshedен төртеу, тоқалынан екеу тұыпты. Алтауына алты қожаның атын қойыпты. Бәйбіshedен туған торт бала: **Қарақожа**, Аққожа, Ақтамбердікожа, Дарапожа, **Қарақождан арғын**, Аққожадан найман, Ақтамберді қожадан қыпшак, Дарапожадан көңірат, тоқалдан туған Есімқұлжоғаның біреуінен — керей, біреуінен — уақ. Арғын апасынан қыз күнінде он жақта отырып, бір төремен айқасып қалып, еркек бала тауып: «Бұл калай?»—деушіге дәнeme дей алмай, шашын тарай берген екен. Сонан аты «Таракты»—ко-

масы Айнакөзден Тәнбіс сопы (Танбы сопы-А. Қ.) туған. Асылы Арғын он екі атанаң ұлына қарайды. Қазақ кейде «алты атанаң ұлы — Арғын» — деп сөйлейтіні содан болса керек. Арғынның тоқалының аты — Момын. Бұл Момыннан: Ақсо-попы, Қара-попы, Сары-попы, Арық-попы, Нәдір-попы. Ақсо-попыдан-«Толыбай» ұранды-Қанжығалы, «Маябоз» ұранды-Тобықты. Қара-попыдан-«Қара-кай» ұранды-Қарауыл, «Барлыбай» ұранды-Бәсентин. Сары-попыдан-«Ұшыбай» (Өшібай) ұранды-Атығай, он екі атанаң ұлы Дәүіт. Арық-попы, Нәдір-попыдан: үрім-бұтқақ, жұрағат жоқ. Арғын бамыздан 106 жаында бір тоқал алған, аты Айнакөз. Айнакөз тоқалынан туған Тәнбіс сопыдан (Танбы сопы) — Шағыр — Кешей — Шакшак батыр — Кошқар — Жәнібек батыр. Есім хан Қатаған ханы Тұрсынмен соғысып қырық қыз олжалап қайтады. Оның ішіндегі екі қызы Тұрсын ханының өз қыздары болып шығады. Бір қызды Есім хан өзінің бел баласы Салқам Жәнгірге байтайды да екінши қызды тоқал-арғыннан шыққан Шакшак батырдың баласы Кошқар батырга байтайды. Кошқар батыр алған, Тұрсын ханының қызынан туған Шакшакұлы Жәнібек өр Жәнібек атанағы. «Есім ханының есік жолы» дегендегі Есім хан осы — кісі. Әз Жәнібек мойыны бұрылмайтын, беті қайтпайтын жан болыпты сондықтан Өр Жәнібек аталаған. Тоқал арғынан екі Жәнібек шыққан, бі-

Мәшіұр-Жүсіс

быз қарындасты және Мейрам-попы деген ұл қалады:

Сұрасан арғы атамды ер Қо-танды,

Сұлтанбек Әзілден ол бата алды.

Мейрамұлы Қараашаш бір кыз тұып,

Қуандық, Сүйіндік боп сон-да атанды

— деген өлең жолы ел аузында сакталған.

Бұхар жырау да айтыпты деген бір сөз бізге жеткен:

Сәлем сөздің аласы,

Ғалайке алған данасы.

Шығанақтан шырқайды

Ол-біреудің танасы.

Әтіркіті шын қылған

Ол Алланың қызыл қозді пә-лесі.

Айтқаныңа қонбесе,

Айдауыңа жүрмесе,

Қөкіректің аласы.

Бәріміздің сұрасаң,

Құтман байдың баласы.

Арғындардың сабасы,

Қарақожса бас болып,

Қабыл да болған дуасы.

Арғында екі Құттан өткен

екен. Бірі — Қогамның Құтана-

ғармашылық лабораториясын әр қырынан қарастыруда. Осы орайда, ақынның өмірбаяны туралы мағұлымат та алғашкы рет жан-жакты толық жазылып отыр. Адамжүсіптің өзін тану үшін алдымен оның ата — тегі кім, қандай адамдар болған деген сұрақ кімді болса толғандырары сөзсіз.

Құран қарімде: «Сондай-ақ бір-бірінді тануладың үшін сендерді үлттар, рұлар қылдық» — дегі (49-хұркрат сүресі, —Б. 517). Смағұл Садуақасов: «Ж. Қөпев ең алғаш ақындардың өзін, өз руын ғана мақтайдын белгелі әдет дәдесінан бас тартып, халықтың қайғы-мұғын айтып, қасреттің жырлайтын өлеңдер жазды. Оның өлеңдері тұңғыш рет жазба түрде жарық көріп, қазақ әдебиетінің тарихында халықшылық пен атai-тын жаңа бір ағымның арнасын ашып берді» — дег, алғаш баға берген ақынның шыққан ата-тегі туралы қысқаша әңгіме болмак. Ал, медицина ғылымдарының докторы, профессор Ю. И. Барашнев: «С незапамятных времен было замечено: в семьях, где в брак вступают близкие родственники, чаще рождаются неполнценные дети» — дейді («Здоровье» № 6, 1987. —Б. 24). «Жеті атасын білмеген жетесіз», «Жеті атасын білген ер, жеті жұрттың қамын жер» т. б. сияқты келелі сездер бекерге айтылмаса көрек. Бұл — сездердің мәні мен мазмұны қаншалықты терең екендігіне көзіміз әбден жетті. Оның жарың көрінісі, нақты қайталанбас мысалы Адамжүсіптің өмірбаяны да болмақшы.

Гүн > Құн.

Ерте күнде отты Құннен
Гүн* туган,
Отты Гүннен от бол ойнап
мен тугам...

Одан арғысы бұлдыр. Ақселеу Сейдімбектің «Шежіре және уақыт» деген ғылыми мақаласы да осы ойға жетелейді (Егеменді Қазақстан. № 115-116 (20588) 22 сәуір, 2008). Сондықтан да біз тарихтың түбі жоқ тұнғылығына сұнгімей-ақ, бергі жағынан қайтамыз.

Адамжүсіп: «Әркім өзін таныса, сонда Тәңірісін таниды» — дег жазды. Адамжүсіптің әр аталарапын ауызша жеткен тарихы шамамен төмөндегідей: Жанарыс — Ақжол (бірде осы ата аталауды) — Қарақожа — Арғын — Құттан (Қотан) — Мейрам — Сүйіндік — Сұғыншы — Шуманак — Құлболды — Құлік — Тілеуімбет — Бесім — Ақжігіт — Сермұхаммед Көлжасар (Көпей) — Адамжүсіп.

Жанарыс. Қоңе көз шеңжирешілер Қазактан: Ақарыс, Жанарыс, Бекарыс тұған дейді. Ақарыс — Ұлы жұз, Жанарыс — Орта жұз, Бекарыс — Кіші жұз. Аңыз, аңыз болса да біз үшін шындық. Соның бі-

қалай?»—деушіге дәнeme дей алмай, шашын тарай берген екен. Соңан аты «Тарақты»-ко-йылып: «Тере жокта Таракты тере болуга жарайды»—деген де сөз бар. «Ит жаманы баракты, ел жаманы Таракты» — деген де сөз бар. «Қызыдан туғаның кисығы жоқ»—деп, «Арғын балаларына Таракты — нокта ағасы болған» — деседі. Орта жүзде Тарактымен қосылып: «Жеті арыс ел» -аталған.

Арғын. Бұрынғылар:
Аргын болсаң, Алтай бол,
Алышын болсаң, Адай бол,
Үйсін болсаң, Сиқым-Жаныс-Ботай бол!

Найман болсаң, Каракерей-Садыр-Матай бол!

Өзгең қалай болсаң, солай бол!

— деген екен. Арғынның Әргүл (Аргул-А. Қ.) деген бәйбішесінен Мейрам сопы туды. Арғын бабамыздың кіші әйелі Момыннан: Ақжолсопы, Қызылсопы, Қарасолы, Сарысолы тұған екен. Арғын бабамыз жұз алты жасқа келгенде кү-

жан болыпты сондықтан Өр Жәнібек аталған. Токал арғыннан екі Жәнібек шыққан, бірі — Шакшақұлы Жәнібек (Өр Жәнібек) қалмақ ханы Қалдан Шерінмен замандас болған, екіншісі — қара балуан Жәнібек. Сол сияқты тарихта Әз Жәнібек Жиренше шешенін заманындағы хан Жәнібек. Ноғайлының ханы болған, Жайық бойында ордасы болған. Мұның хан құнінде қазак та бұған қараған екен. Қызы Жәнібек Керей руынан шыққан, өзін өмірінде жан ашулаңдыра алмаған, орысқа бағынбаған. Бодамсыз Керейді бастап, аудырған. Осы Қызы Жәнібек барада бетінде (солай жазылған-А. Қ.) жолшыбай жолаушылықта қаза тапқан. Керейден шыққан Жәнібек арғы кісі, Тіленші бімен сөйлесе алмаған, Тіленші бергідегі кісі.

Құттан (Қотан). Әргүлден екі бала туды: Құттан және Ботан. Ботан жас кезінде өледі де артында үрпақ қалмайды. Құттанның Қарашаш деген жал-

Қабыл да болған дасы.

Арғында екі Құттан өткен екен. Бірі — Коғамның Құттаны. Ол қазақ «Үш жұз» деген атқа ілінбей, бөлінбей тұрганда өмір сүрген. Бұхарада болған Оғыз дәүірінде хан болған Қызыл Арыстаның заманында өмір сүрген. Жақсы Габдолла ханмен тізерлесіп жүрген. Габдолла хан «Құлбаба» — дейді екен. Әзірет Әлі сұлтанның (Кожа Ахмет Яссавий-А. Қ.) жанынан жер алыш, бір күмбез (сарай) салдырған. Сонда Арғын көп дүниені Әзірет сұлтантса алмаған, орысқа бағынбаған. Бодамсыз Керейді бастап, аудырған. Осы Қызы Жәнібек барада бетінде (солай жазылған-А. Қ.) жолшыбай жолаушылықта қаза тапқан. Керейден шыққан Жәнібек арғы кісі, Тіленші бімен сөйлесе алмаған, Тіленші бергідегі кісі.

Құттан (Қотан). Әргүлден екі бала туды: Құттан және Ботан. Ботан жас кезінде өледі де артында үрпақ қалмайды. Құттанның Қарашаш деген жал-

— Әзіреттің күмбезіне апарып қойған. Шаншарұлы Қазыбек, Шакшақұлы Жәнібек сонда. Тілеуке: Бертістің Тілеукесінің баласы Жарылғап сонда. Құлік: Ақыл Айбас сонда. Едіге баласы Шоң би сонда. Малкелді баласы Ақпан сонда. Жұз жылқымен апарып қойған. Біздің бұл Арғын үрпағы — Арғын — Арғын болғаннан бері қарай Бұхара жұртты болып келген. Ноғаймен шатасып арасаскан емес. «Көкелташ» медіресесін кейде «Құлбаба» — дег атайдын көрінеді. Екіншісі — Бұттанның (Ботан) Құттаны. Бұл екеуі де туысқан.

(Газетіміздің келесі сандарынан Адамжүсіптің ғылыми ғұмырнамасы туралы оқи алатын боласыздар).

